

Чедомир Васић*

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ДЕЛА АНАСТАСА ЈОВАНОВИЋА

Апстракт

Богата уметничка заоставштина Анастаса Јовановића пружа могућност нових открића на плану идентификовања портретисаних личности, упоређивањем различитих ликовних извора: фотографија са литографијама, литографија са сликарским радовима, сликарских радова са фотографијама. У чланку се говори о погрешним идентификацијама појединих личности, пре свега на Јовановићевим фотографијама, које се коришћењем комплементарних историјских дисциплина и других писаних и штампаних извора могу далеко тачније и прецизније одредити.

Кључне речи

Анастас Јовановић, фотографија, литографија, идентификација, датирање, униформа.

Визуелни материјал, слике, графике, фотографије из појединих епоха, нарочито оне из новијег доба, које се заснивају на објективном приказивању стварности, могу се сматрати аутентичним историјским изворима. То се пре свега односи на ликовне представе одређених личности, чији нам изглед (карактер и психологију) оне верно преносе. Поред тога, приказани одевни предмети, фризура, оружје и ордење омогућују да се, упоређивањем са другим подацима, дође до чврстих чињеница у погледу идентитета и датовања. Међутим, догађа се да, услед накнадног или непоузданог сећања, непрецизних или непотпуних забелешки, површног закључивања или занемаривања хронолошких података, у

њиховој идентификацији настану знатне омашке и озбиљне грешке. Оне, наравно, не морају пресудно утицати на наше схватање и разумевање прошлости, али уносе нетачности које сталним понављањем и даљим умножавањем могу довести до искривљавања чињеница, као и до погрешног тумачења и коришћења извора, па тако и до стварања одређене слике о неком периоду. Тако настају лажне слике о појединим личностима и догађајима, које почињу да функционишу на нивоу колективних (митских и митолошких) представа и као такве се преносе поколењима. Надамо се да би овде изложени примери могли да подстакну даља проучавања на овом пољу, што би допринело јаснијој и изоштренијој слици

* Чедомир Васић, сликар, Факултет ликовних уметности у Београду.

наше прошлости и, можда, било сигурнији ослонац нашем посматрању будућности.

Вероватно најбогатију збирку портрета личности из наше прошлости чине литографије и фотографије (талботипије) Анастаса Јовановића. О његовим литографијама је опширно писао Павле Васић, а о фотографијама Радмила Антић и Бранибор Дебељковић.¹ Везу између Анастасових фотографија и литографија, као и улогу Јовановићевих и снимака других фотографа у појединим сликарским радовима Уроша Кнежевића или Стеве Тодоровића, опсежно је обрадила Миланка Тодић, у својој књизи *Фотографија и слика*.²

У импозантном фотографском опусу Анастаса Јовановића, међутим, постоје бројна непозната лица, која још увек чекају на своју идентификацију. Сложеност овог посла лежи у томе што се не ради само о важним личностима, него и о мање познатим, „обичним“ људима, најчешће представницима грађанског друштва у настанку. На лицу или полеђини једног броја фотографских радова налазе се забелешке о снимљеним личностима. Међутим, већи део снимљених портрета (негатива и позитива) су непознате личности. Како је Анастас своје фотографије често користио као предлошке за литографије, могуће је њиховим упоређивањем проверити постојеће идентификације или открити и неке нове личности. С друге стране, током времена, и стицајем различитих околности, настајале су и омашке, од којих се неке провлаче још од пре Другог светског рата, те свакако заслужују одговарајућу исправку.

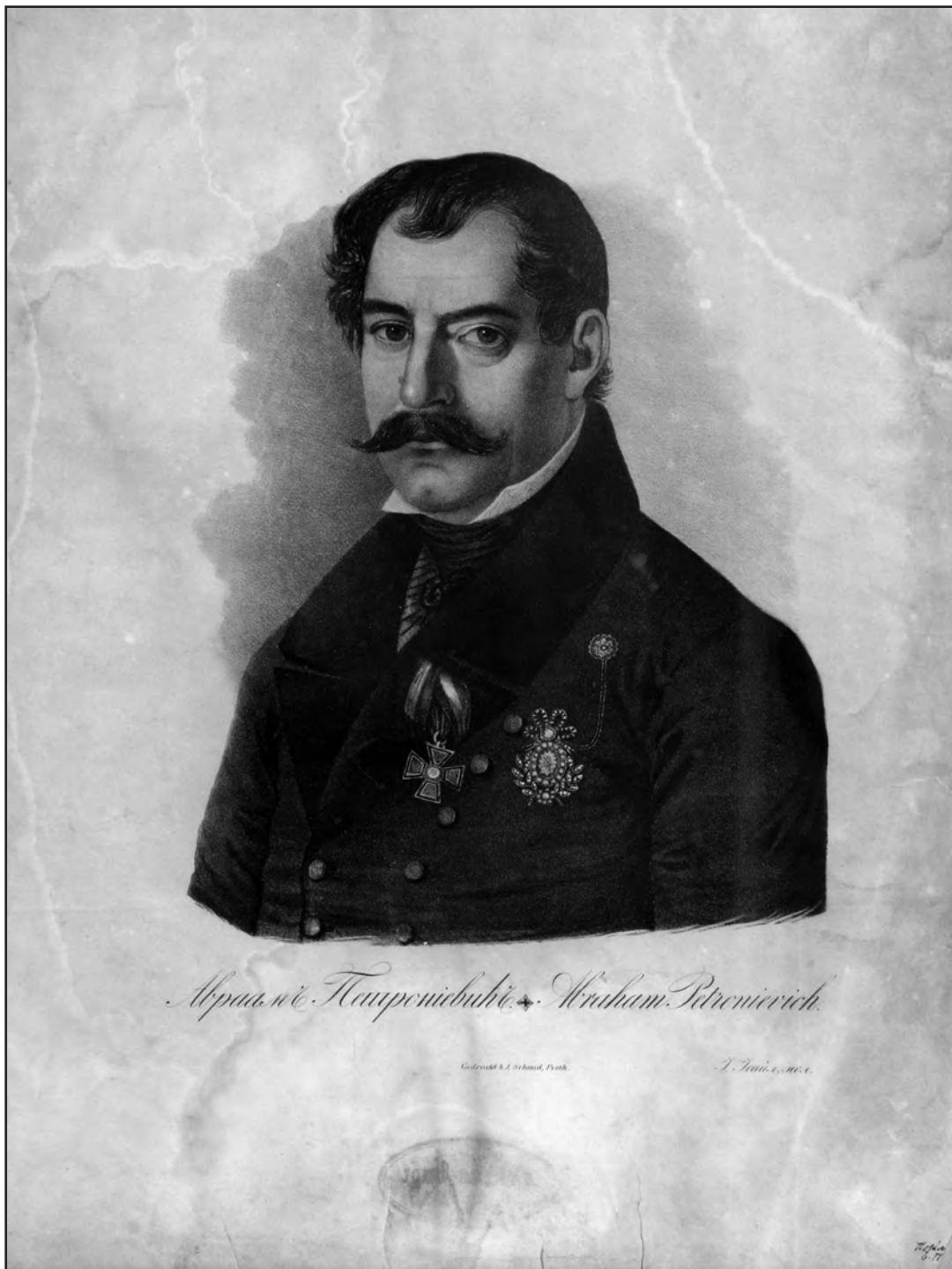
¹ Васић, Павле. *Живот и дело Анастаса Јовановића првог српског литографа* (Београд, Народна књига, 1962); Антић, Радмила. *Анастас Јовановић први српски фотограф* (Београд, Галерија САНУ, 1977); Debeljković, Branibor. *Stara srpska fotografija* (Beograd, Muzej primenjene umetnosti, 1977); Антић, Радмила. *Анастас Јовановић талботипије и фотографије* (Београд, Музеј града Београда, 1986).

² Todić, Milanka. *Fotografija i slika* (Beograd, Cicero,

Један од најеклатантнијих примера погрешне идентификације је талботипија која се налази у збирци Музеја града Београда и која се води као портрет *Аврама Петронијевића* (Сл. 2). Аврам Петронијевић је умро 1852. године у шездесет и првој години (рођен 1791), а Анастасова фотографија, чак и да припада периоду његових раних радова из четрдесетих година, не би могла да прикаже Петронијевића као млађег човека, тридесетогодишњака са брадом, имајући додатно у виду и литографију Јована Исаиловића из 1841. године (Сл. 1), која се чува у Историјском музеју Србије. Друга чињеница која негира ову идентификацију јесте постојање Анастасове литографије *Љубомир А. Петронијевић* (Сл. 3) и одговарајућег припремног цртежа (инв. бр. У 2347), који се чувају у Галерији Матице српске у Новом Саду, а на којима се налази личност приказана на Анастасовој фотографији. Ради се о Љубомиру, старијем сину Аврама Петронијевића, чиновнику у Попечитељству иностраних послова од 1853. до 1859. године, од када се његово име више не помиње у државним шематизмима. Да ли је Анастас Јовановић имао неку посебну намеру када је фотографисао сина чувеног државника или је син само желео да се овековечи, није до краја јасно. У случајевима када му изглед одређене историјске личности није био доступан, Анастас се користио сличним ликом како би је представио у својој галерији Споменика српских.³ Иако литографија недвосмислено приказује сина, потоња идентификација се везала за познатију личност из породице, и

2001), 11-22.

³ Анастас је био добро упознат са Исаиловићевом литографијом Аврама Петронијевића, још од времена њеног настанка. Видети: Ивић, Алекса. *Архивска грађа о југословенским књижевним и културним радницима, књ. 4, 1723-1887* (Београд, Српска краљевска академија, 1935), 436-437, што чини вероватнијом претпоставку да је сина Љубомира изразио по наруџбини портретисаног или његове породице.

Сл. 1. Јован Исаиловић: *Аврам Петронијевић*, литографија, Историјски музеј Србије (инв. бр. Л-2047).

Figure 1. Jovan Isailović: *Avram Petronijević*, lithograph, Historical Museum of Serbia (inv. n° L-2047).

Fig. 1. Jovan Isailović: *Avram Petronijević*, lithographie, Musée historique de Serbie (inv. n° L-2047).

тако је остало до данас. Овакви примери замене идентитета се срећу и међу радовима других сликара и фотографа.

Други случај је фотографски портрет *Милована Јанковића* (Сл. 4), који приказује попресе нижег српског официра у свакодневном вице-мундиру. Колико се зна, Милован Јанковић (1828–1899), позната политичка личност либералне струје у доба Светоандрејске скупштине, па и касније, у супротстављању аутократским тежњама кнеза Милоша и кнеза Михаила, није био у војној служби, па, према томе, не би ни могао носити официрску униформу. Претпостављамо да је до погрешке у идентификацији дошло зато што на литографији која је рађена према овој фотографији стоји само „*М. Јанковић*“ (Сл. 5). У ствари, ради се о *Михаилу Јанковићу*, пешадијском официру српске војске, који је произведен у потпоручника 1850. године, унапређен у чин поручника 1855, у IV роти 1. батаљона пјехоте, а 1859/1860. у штабскапетана (капетана II класе). Умро је 1862, на месту помоћника начелника полицајно-војног одељења, Иполита Мондена. На литографији је *Михаило Јанковић* представљен до изнад колена, у парадном мундиру, са две звездице на еполетама – ознаком поручничког чина, ослоњен на сто на којем се налази шлем са грбом, на чијој је ленти видљив иницијал „*М*“, ознака владавине кнеза Милоша Обреновића.⁴

Ова склоност, да литографски отисак буде трајан и званичан изглед неке личности, и да портретисаног представља у најрепрезентативнијем светлу, учинила је да на талботипији *Старијег човека* (Сл. 6) остане скривена једна изузетно важна и угледна личност – председник Совјета, *Стефан Стефановић Тенка*. Фотографија приказу-

Сл. 8. Анастас Јовановић: *Скица за портрет попечитеља*, цртеж, Галерија Матице српске (инв. бр. У-2185).

Figure 8. Anastas Jovanović: *Sketch for the portrait of the Minister*, drawing, Matica Srpska Gallery (inv. n° U-2185).

Fig. 8. Anastas Jovanović: *Croquis pour le portrait d'un ministre*, dessin, Galerie Matica srpska (inv. n° U-2185).

је Тенку у цивилном оделу, у крзеном капуту, и због тога, осим по физиономији, непрепознатљивог у односу на литографију на којој је представљен у униформи чиновника највишег ранга – совјетника, са сабљом у руци (Сл. 7).⁵ На припремним цртежима за поједине литографије, Анастас је разрађивао детаље одела, ордења, или став портретисаног, али је лик скоро увек дословно преузимао са фотографије. Тако се на *Скици за портрет попечитеља* (Сл. 8), првобитном цртежу за литографију *Стефань*

⁴ Васић, Павле. *Каталог радова Анастаса Јовановића* (Нови Сад, Галерија Матице српске, 1964), 55; Љубодраг А. Поповић. *Шематизам Кнежевине Србије 1839-1851*

(Београд, Архив Србије, 1999), 105.

⁵ Стаменковић, Славица. *Цртежи, акварели, графике* (Београд, Музеј града Београда, 1990), 21.

Стефановић, јасно уочава разлика између начина дефинисања лица – линијске шеме пренете са фотографије, и третмана фигуре – непосредне цртачке реакције на модел. Заменом костима, додавањем других атрибута или раскошнијег штафажа, Анастас Јовановић се користио и у литографисању портрета *Радована Дамјановића*, *Алексе Симића*, *Илије Гарашанина*, *Јеремije Станојевића* (Сл. 10) или *Стефана Марковића*.

Јовановићева литографија *Осман паша*, *гувернер Београда (Osman Pasha Gouverneur de Belgrade)*, из 1859. године (Сл. 12),⁶ помогла је Миланки Тодић да на фотографији *Турски посланик у Бечу* (Сл. 11) тачно идентификује једног од последњих турских заповедника у Србији.⁷ На копији, која се налази у вили Републике Србије у Смедереву, додуше, пише „Београдски паша 1867“, али је година погрешна, пошто је Осман-паша отишао из Србије пре 1862, а те, 1867. године, у Београду је столовао честити Али Риза-паша.

Поједине атрибуције, на пример фотографија под сигнатуром АЈ 1061, *Тома Леко*, можда неће издржати суочавање са фотографијама ове личности, недавно објављеним у Годишњаку града Београда (број LI). С друге стране, управо талботипија на којој је *Јеврем Ненадовић* (Сл. 13), представљен у чиновничкој униформи са специфичним детаљима – фризуром, орденом, сабљом, омогућила је идентификацију уланог портрета Уроша Кнежевића из Народног музеја у Београду (Сл. 14), који се водио под називом *Син војводе Жабарца*, као совјетника и кнежевог таста – Јеврема Ненадовића.⁸

Један рани Јовановићев подухват на пољу литографије, издавање листова са

портретима министара тадашње српске владе, при чему су му као узор послужили уљани портрети Јована Поповића,⁹ помогао је да се, на основу анализе историјских података и униформолошких чињеница, у портрету *Непознатог официра* (Сл. 16) препозна *Стефан Радичевић*, *полковник*, *попечитељ правосудија и просвешченија*, *први председатељ Друштва Српске Словесности*. Литографија (Сл. 15) је настала 1842. године, као представа једне од личности у влади, чији је питомац у Бечу био Анастас Јовановић. Налази се у Музеју и књижници Балда Богишића у Цавтату, заједно са литографисаним портретом *Цветка Рајовића* (Сл. 19), такође начињеним по Поповићевој слици (Сл. 18), о чему сведоче припремни цртежи у Музеју града Београда (Сл. 17).¹⁰

Различита намена и судбина портрета, остварених у разним медијима, понекад је доводила до забуне и погрешки у каснијим атрибуцијама. Изнети примери из дела Анастаса Јовановића показују како се упоређивањем представа изведених у различитим ликовним дисциплинама може доћи до сигурнијих закључака о појединим историјским личностима. Штавише, класификовањем Анастасове укупне портретске (литографске и фотографске) заоставштине, била би створена изузетно употребљива база, података као и значајно полазиште и подршка истраживачима у неким даљим открићима. Овакав приступ би могао бити од користи и приликом проучавања опуса других сликара и фотографа у Србији XIX века, када настају сличне грешке, које се упоредном методом могу избећи.

⁶ Васић, Павле. *Op. cit.*, 90.

⁷ Todić, Milanka. *Op. cit.*, 14, 15, 118.

⁸ Група аутора. *Службено одело у Србији*, каталог изложбе (Београд, Историјски музеј Србије и Галерија САНУ, 2001), 312.

⁹ Никић, Љубомир. „Аутобиографија Анастаса Јовановића“, *Годишњак Музеја града Београда III*, (Београд, Музеј града Београда, 1956), 410.

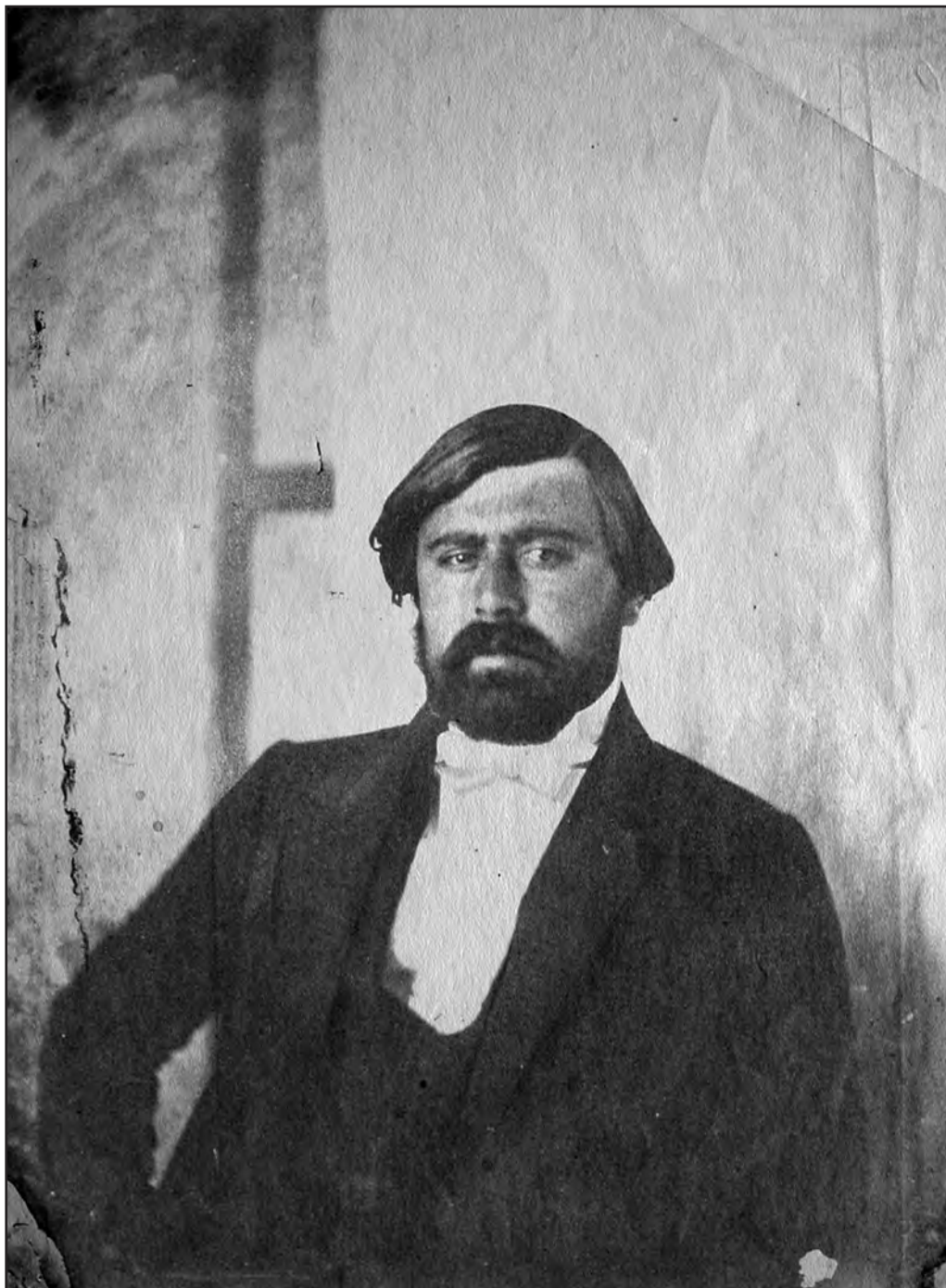
¹⁰ Васић, Павле. *Op. cit.*, 95; Група аутора, *op. cit.*, 282-284.

Сл. 3. Анастас Јовановић: *Љубомир Петронијевић*, литографија, Галерија Матице Српске (инв. бр. У-3008).

Figure 3. Anastas Jovanović: *Ljubomir Petronijević*, lithograph, the Matica Srpska Gallery (inv. n° U-3008).

Fig. 3. Anastas Jovanović: *Ljubomir Petronijević*, lithographie, Galerie Matica Srpska (inv. n° U-3008).

Сл. 2. Анастас Јовановић: *Љубомир Петронијевић (Аврам Петронијевић)*, талботипија, Музеј града Београда (инв. бр. АЈ 919).

Figure 2. Anastas Jovanović: *Ljubomir Petronijević (Avram Petronijević)*, talbotype, Belgrade City Museum (inv. n° AJ 919).

Fig. 2. Anastas Jovanović: *Ljubomir Petronijević (Avram Petronijević)*, talbotypie, Musée de la Ville de Belgrade (inv. n° AJ 919).

Сл. 4. Анастас Јовановић: *Михаило Јанковић (Милован Јанковић)*, талботипија, Историјски музеј Србије (инв. бр. 2282).

Figure 4. Anastas Jovanović: *Mihailo Janković (Milovan Janković)*, talbotype, Historical Museum of Serbia (inv. n° 2282).

Fig. 4. Anastas Jovanovic: *Mihailo Jankovic (Milovan Jankovic)*, talbotypie, Musée historique de Serbie (inv. n° 2282).

Сл. 5. Анастас Јовановић: *М.[ихаило] Јанковић*, поручник, литографија, Музеј града Београда (инв. бр. АЈ 134).

Figure 5. Anastas Jovanović: *M.[ihailo] Janković*, colonel, lithograph, Belgrade City Museum (inv. n° AJ 134).

Fig. 5. Anastas Jovanović: *M.[ihailo] Janković*, lieutenant, lithographie, Musée de la Ville de Belgrade (inv. n° AJ 134).

Сл. 6. Анастас Јовановић: *Непознати грађанин (Стефан Стефановић Тенка)*, талботипија, Музеј града Београда (инв. бр. АЈ 1139 и АЈ 1140)

Figure 6. Anastas Jovanović: *Unknown Citizen (Stefan Stefanović Tenka)*, talbotype, Belgrade City Museum (inv. n° AJ 1139 and AJ 1140).

Fig. 6. Anastas Jovanović: *Citoyen inconnu (Stefan Stefanović Tenka)*, talbotypie, Musée de la Ville de Belgrade (inv. n° AJ 1139 et AJ 1140).

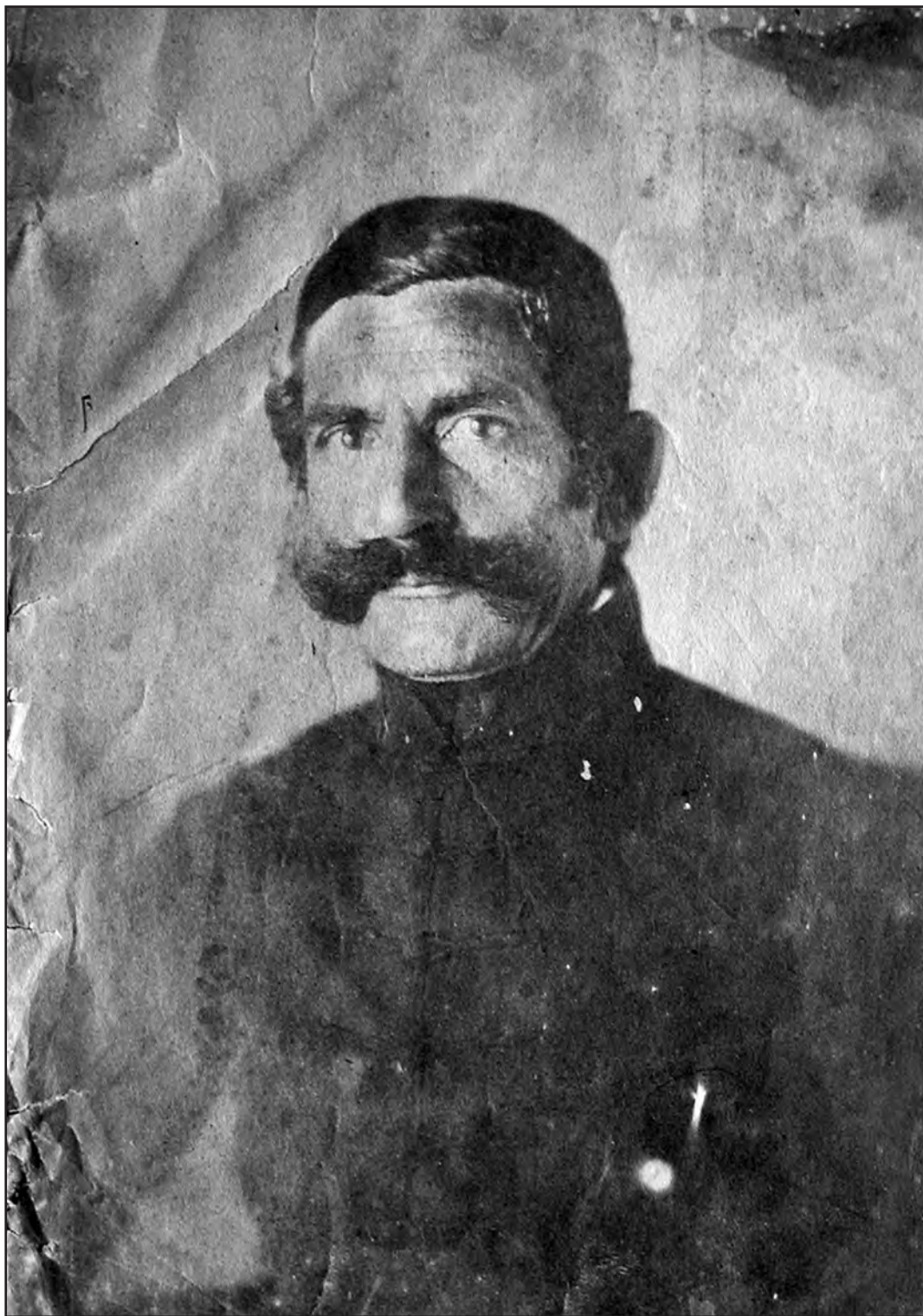
Сл. 7. Анастас Јовановић: *Стефан Стефановић*, литографија,
Музеј града Београда (инв. бр. АЈ 137)

Figure 7. Anastas Jovanović: *Stefan Stefanović*, lithograph,
Belgrade City Museum (inv. n° AJ 137).

Fig. 7. Anastas Jovanović: *Stefan Stefanović*, lithographie,
Musée de la Ville de Belgrade (inv. n° AJ 137).

Сл. 9. Анастас Јовановић: *Јерemiја Станојевић*, литографија, Музеј града Београда.
Figure 9. Anastas Jovanović: *Jeremija Stanojević*, lithograph, Belgrade City Museum.
Fig. 9. Anastas Jovanović: *Jeremija Stanojević*, lithographie, Musée de la Ville de Belgrade.

Сл. 10. Анастас Јовановић: *Јеремија Станојевић*, фотографија, Музеј града Београда.
Figure 10. Anastas Jovanović: *Jeremija Stanojević*, photograph, Belgrade City Museum.
Fig. 10. Anastas Jovanović: *Jeremija Stanojević*, photographie, Musée de la Ville de Belgrade.

Сл. 11. Анастас Јовановић: *Турски посланик (Осман-паша)*, талботипија, Музеј града Београда (инв. бр. АЈ 1075).

Figure 11. Anastas Jovanović: *Turkish Diplomat (Osman Pasha)*, talbotype, Belgrade City Museum (inv. n° AJ 1075).

Fig. 11. Anastas Jovanović: *Député turc (Osman Pasha)*, talbotype, Musée de la Ville de Belgrade (inv. n° AJ 1075).

Сл. 12. Анастас Јовановић: *Осман-паша*, командант Београдске тврђаве, Војни музеј (инв. бр. 11058).

Figure 12. Anastas Jovanović: *Osman Pasha*, commander of the Belgrade fortress, Military Museum (inv. n° 11058).

Fig. 12. Anastas Jovanović: *Osman Pasha*, commandant de la forteresse belgradoise, Musée militaire (inv. n° 11058).

Сл. 13. Анастас Јовановић: *Јеврем Ненадовић*, талботипија,
Музеј града Београда (инв. бр. АЈ 564).

Figure 13. Anastas Jovanović: *Jevrem Nenadović*, talbotype,
Belgrade City Museum (inv. n° AJ 564).

Fig. 13. Anastas Jovanović: *Jevrem Nenadović*, talbotypie,
Musée de la Ville de Belgrade (inv. n° AJ 564).

Сл. 14. Урош Кнежевић: *Јеврем Ненадовић (Син војводе Жабарца)*, уље на платну, Народни Музеј у Београду (инв. бр. 554).

Figure 14. Uroš Knežević: *Jevrem Nenadović (Son of Duke Žabarac)*, oil on canvas, National Museum (inv. n° 554).

Fig. 14. Uros Knezević: *Jevrem Nenadović (Fils du commandant Žabarac)*, huile, Musée national (inv. n° 554).

Сл. 18. Јован Поповић: *Цветко Рајовић*, уље на платну,
Музеј града Београда (инв. бр. У 524).

Figure 18. Jovan Popović: *Cvetko Rajović*, oil on canvas,
Belgrade City Museum (inv. n° U 524).

Fig. 18. Jovan Popović: *Cvetko Rajović*, huile,
Musée de la Ville de Belgrade (inv. n° U 524).

Сл. 16. Непознати аутор (Јован Поповић?): *Непознати официр (Стефан Радичевић)*,
уље на платну, Народни музеј у Београду (инв. бр. 138).

Figure 16. Unknown author (Jovan Popović?): *Unknown officer (Stefan Radičević)*,
oil on canvas, Belgrade National Museum (inv. n° 138).

Fig. 16. Auteur inconnu (Jovan Popović ?): *Officier inconnu (Stefan Radičević)*,
huile, Musée national de Belgrade (inv. n° 138).

Сл. 19. Анастас Јовановић: *Цветко Рајовић*, литографија,
Музеј и књижница Балда Божишића у Цавтату.
Figure 19. Anastas Jovanović: *Cvetko Rajović*, lithograph,
The Museum and Library of Baldo Bogišić at Cavtat.
Fig. 19. Anastas Jovanović: *Cvetko Rajović*, lithographie,
Le Musée et la bibliothèque de Baldo Bogišić à Cavtat.

Сл. 15. Анастас Јовановић: *Стефан Радичевић*, литографија,
Музеј и књижница Балда Богишића у Цавтату.

Figure 15. Anastas Jovanović: *Stefan Radičević*, lithograph,
The Museum and Library of Baldo Bogišić at Cavtat.

Fig. 15. Anastas Jovanović: *Stefan Radičević*, lithographie,
Le Musée et la bibliothèque de Baldo Bogišić à Cavtat.

Сл. 17. Анастас Јовановић: *Непознати официр (Стефан Радичевић)*, цртеж за литографију, Музеј града Београда (инв. бр. АЈ 383 и АЈ 384).

Figure 17. Anastas Jovanović: *Unknown officer (Stefan Radičević)*, drawing for a lithograph, Belgrade City Museum (inv. n° AJ 383 and AJ 384).

Fig. 17. Anastas Jovanović: *Officier inconnu (Stefan Radičević)*, dessin sur lithographie, Musée de la Ville de Belgrade (inv. n° AJ 383 et AJ 384).

Čedomir Vasić*

**CONTRIBUTION TO THE STUDY OF THE WORK OF
ANASTAS JOVANOVIĆ**

Summary

The exceptional photographic heritage of Anastas Jovanović, apart from being an exquisite source for studying the history of photography and its artistic achievements in Serbia in the mid 19th century, also represents an authentic document about personalities, what they looked like, their manner of dressing and character. However, a large number of portraits show unknown faces whose identification would considerably expand our knowledge about our past.

A comparison of the lithographed and photographed portraits of Anastas Jovanović himself, his graphic sheets and talbotypes with pictures or photographs of other authors, and with the use of other relevant sources and disciplines (costume designing, study of uniforms), makes it possible to identify certain personalities and even to correct some wrong attributions resulting either from an oversight or for other reasons. Thus, identified in Jovanović's photographic portraits have been Ljubomir A. Petronijević, Colonel Mihajlo Janković, Stefan Stefanović Tenka, the commander of the Belgrade fortress Osman Pasha, and in oil portraits Jovan Popović and Uroš Knežević, the Minister of Education and Justice Stefan Radičević, and the advisor Jevrem Nenadović.

This method could also be used to correct the wrong identifications in the artistic presentations of other painters, graphic artists and photographers which, having appeared in various periods, have extended to the present day.

* Čedomir Vasić, painter, Faculty of Fine Arts, Belgrade.

Čedomir Vasić*

CONTRIBUTION A L'ETUDE DE L'ŒUVRE D'ANASTAS JOVANOVIĆ

Résumé

L'héritage photographique capital d'Anastas Jovanović représente non seulement une source inouïe pour l'étude de l'histoire de la photographie et ses portées artistiques en Serbie au milieu du XIXe siècle mais aussi un document authentique sur les personnalités, leur physique, leur manière de s'habiller et leur caractère. Cependant, ces portraits recèlent d'un grand nombre de personnes inconnues. Leur identification élargirait en grande mesure la connaissance de notre passé.

En comparant les portraits lithographiés et photographiés d'Anastas Jovanović, ses feuilles graphiques et talbotypies avec les tableaux ou photographies d'autres auteurs, tout en recourant à d'autres sources et disciplines (l'étude du costume et de l'uniforme), il a été possible d'identifier certaines personnalités et même de rectifier certaines attributions inexactes, données par erreur ou pour d'autres raisons. C'est ainsi que l'on a identifié sur les portraits photographiques d'Anastas Jovanović : Ljubomir A. Petronijević, le colonel Mihajlo Janković, Stefan Stefanović Tenka, le commandant de la forteresse belgradoise Osman Pasha, et sur les huiles de Jovan Popović et d'Uroš Knežević, le ministre de l'éducation et de la justice Stefan Radičević, ainsi que le conseiller Jevrem Nenadović.

On pourrait, grâce à cette méthode, rectifier les identifications erronées sur les représentations artistiques d'autres artistes, lithographes et photographes, erreurs apparues à diverses époques et qui se sont faufilees jusqu'à nos jours.

* Čedomir Vasić, peintre, Faculté des Beaux- Arts à Belgrade.

ЛИТЕРАТУРА

- **Антић, Радмила.** *Анастас Јовановић први српски фотограф* (Београд, Галерија САНУ, 1977).
- Антић, Радмила. *Анастас Јовановић талботипије и фотографије* (Београд, Музеј града Београда, 1986).
- **Васић, Павле.** *Живот и дело Анастаса Јовановића првог српског литографа* (Београд, Народна књига, 1962).
- Васић, Павле. *Каталог радова Анастаса Јовановића* (Нови Сад, Галерија Матице српске, 1964).
- **Debeljković, Branibor.** *Stara srpska fotografija* (Beograd, Muzej primenjene umetnosti, 1977).
- **Никић, Љубомир.** „Аутобиографија Анастаса Јовановића“, *Годишњак Музеја града Београда* III (Београд, Музеј града Београда, 1956).
- **Todić, Milanka.** *Fotografija i slika* (Beograd, Cicero, 2001).